

ВІДКРИВАННЯ МИНУЛОГО В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

(Рец.: Ігор Набитович. *Gloriaetsacrum. Історична проза української еміграції*. Lublin: WydawnictwoUMCS 2022. 230 s.)

Історична епіка є одним із важливих фактів і чинників письменства культурного існування кожної нації. Серед її завдань – творення культурної пам'яті, *пере*-відкриття історичного минулого. Для української еміграції історична проза завжди була украй важливим засобом творення національної ідентичності, збереження й примноження національної самосвідомості.

Історична проза української еміграції є особливим мистецьким творенням на пограниччі культурної пам'яті, історіографії та художньої літератури. Вона власне формувалася як цілеспрямована політика пам'яті бездержавної еміграції. Ідея історичного й національного самопізнання через власну історію є важливим складником буття української еміграції: у такому випадку йдеться про національне самопізнання для спільноти, яка прагне зберегти свою національну ідентичність, закріпити її у наукових історіографічних дослідженнях та історичній епіці.

Монографія професора Ігоря Набитовича, яку опублікувало видавництво Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні «*Gloriaetsacrum. Історична проза української еміграції*» (Люблін, 2022) є особливою спробою задекларувати історичне письменство поза межами України в контексті представлення головних тем і мотивів, які були заборонені в окупованій росіянами Україні.

Автор монографії буде дослідницькі нарративні стратегії виходячи з того, що пам'ять, історіографія та історичний роман мають спільний простір освоєння і представлення минулого. Водночас, звичайно ж, для усіх цих полів досліджень існує своя перспектива й нарративні стратегії їх репрезентації. Дослідник показує, як для суспільств із перерваною державницькою традицією історична проза виступає важливим фактором відновлення національної пам'яті і засобом творення національних мітів, художнім проєктуванням минулого на проблеми бездержавної нації і потреб збереження національних традицій.

І. Набитович особливо наголошує на тому, що народження європейської історичної прози стало можливим завдяки існуванню розлогого й глибокого минулого у суспільній та індивідуальній пам'яті. Така історична традиція призводить до народження в добу Романтизму історичного роману – Волтером Скоттом і, частково, Франсуа Рене де Шатобріаном. Водночас, зауважує дослідник, американський Романтизм не зміг створити жанру історичної епіки, бо молода американська нація не мала такого глибокого і великого історичного горизонту, як європейські нації.

Замінником художнього представлення минулого в Європі є в літературі США поява детективного жанру, батьком якого був Едгар Алан По.

У першому розділі монографії «*Memoria inter res gestae et res fictae*» (пам'ять між історією та художнім вимислом). У трикутнику пам'яти, історії та літератури» історичну прозу пропонується вивчати як невідлучну частину ширшої проблеми – пам'яті культури. Тому тут розглянуто загальну концепцію пам'яті, означено головні лінії розмежувань і спільних просторів буття між історіографічними та літературними наративами, задекларовано особливості взаємин історії та історичної прози й означено головні стратегії та ідейно-естетичні риси історичної прози української еміграції ХХ віку. Автор намагається провести «делімітацію та демаркацію кордонів між історіографією та історичною прозою», звертаючись до теорії колективної пам'яті Моріса Гальбвакса, Яна та Аляйди Ассманів, Пола Коннертона, до ідей історичної пам'яті Йорна Рюзена, пов'язаннями між «подіями» та «структурами» Райнгарта Козеллека.

Йдучи за Райнгартом Козеллеком автор монографії показує, як зв'язок між «подіями» та «структурами» реалізуються в історіографії та художній прозі, намагається окреслити межу між тим, що «описується», а що «оповідається». Серед прикладів структур Р. Козеллек наводить продуктивні сили та виробничі відносини, форми державного правління, способи управління, які не змінюються упродовж тривалих періодів часу, проте є передумовами політичних дій і подій. Проектуючи ці ідеї на описи структур в історичній прозі, зокрема й української еміграції, для якої найважливішою темою є історія України, її державності, значущими бачаться народження, існування, розвиток політичних інституцій, які були вираженням і ознаками її державного існування, незалежницьких прагнень. Щодо історичної прози, то йдеться насамперед про художнє представлення боротьби за незалежність, за створення держави, деформацій, руйнацій, трансформацій суспільних структур, конфліктів ідей між різними суспільними прошарками й поколіннями, вплив цих тектонічних суспільно-політичних зрушень на зміни ментальних характеристик і патернів суспільної поведінки у різні періоди минулого. Важливим прикладом такого мистецького пошуку є романи Миколи Лазорського (Коркішка) про XVIII століття – «Патріот» та «Гетьман Кирило Розумовський». У літературознавчій перспективі одним із важливих дослідницьких завдань бачиться виявлення, як структури й події реалізуються в нарративних стратегіях такої художній прозі на рівні архітекτονіки, поетики, стилю.

З перспективи означених Р. Козелеком конструктів «структур» відповідний доробок еміграційних авторів можна б розглядати й крізь призму Броделівських ідей – від поодинокі події до «довгого тривання» на часовій площині: від оповідання «Апостоли» В. Домонтовича (Віктора Петрова) до епопей Миколи Лазорського «Гетьман Кирило Розумов-

ський» чи «Останнього пророка» Леоніда Мосендза. Роман про далеке минуле (чи то з історії України, чи то з євангельських часів) у такій перспективі стає особливим мистецьким засобом у пізнанні історії людини, народу, нації, міжнаціональних відносин, Себе та Іншого.

Водночас у пошуках межі між історією та художньою літературою (насамперед історичною прозою) Ігор Набитович демонструє перевідкривання ідей Робіна Колінгвуда, для якого діяльність історика та письменника бачилися близькими й доволі подібними, та публікацій Гейдена Вайта, що стали наративістичним поворотом у історіографії, черговим наближенням історії до красного письменства.

Загалом же І. Набитович доходить до переконання, що колективна пам'ять формує ідентичність спільноти, а історична проза, залишаючись частиною суспільної пам'яті, конструє її символічні прояви, себто меморіальний дискурс. У XIX – на початку XX століття таку роль, наприклад, у творенні колективної пам'яті поляків відіграла «Трилогія» Генрика Сенкевича. Симетрично, як противага «Трилогії», в українській історичній прозі в XIX та XX століттях з'явилася ціла серія творів про війни Хмельницького, спровокована цією епопеєю. Це й українські національні наративи – від трилогії Михайла Старицького, написаної російською мовою («Перед бурею», «Буря», «Біля пристані»), до еміграційного «Дня гніву» Юрія Косача й до криптонаціональної концепції у «Я, Богдані» Павла Загребельного. Побіч із ними – відверто ідеологічні проросійські імперські наративи Івана Ле та Натана Рибак. У такому просторі ідеологічних протистоянь усі три сторони «конфлікту наративів» про війни Хмельницького витворюють власну, особливу перспективу колективної пам'яті. На противагу Сенкевічевій концепції величі Речі Посполитої у часи козацьких воєн, в історичній прозі поневоленої росіянами України формувався конструкт «боротьби українських селян із польською шляхтою», а у творчому полі еміграції – «визвольної війни українців проти Речі Посполитої», війни за Українську державу.

В історичній епіці української еміграції основними були дві теми – наголошує автор монографії, – на які у поневоленій росіянами Україні було накладено табу. Перша з них (яка лучиться із концептом *Gloria* – слава) – наративи, пов'язані із незалежністю України, її політичної, культурної, наукової самодостатності, існування власної провідної верстви. У цій групі – ціла серія історичних романів, присвячених постаті гетьмана Богдана Хмельницького та українсько-польських війн XVII століття. Важливе місце тут відведено й подіям XVIII, зокрема зображенню Полтавської битви 1709 року, постатям гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика і його сина, фельдмаршала Франції Григора Орлика, останнього гетьмана України-Гетьманщини Кирила Розумовського. Ця історична проза – твори Юрія Липи, Миколи Лазорського, Панаса Феденка, Юліана і Володимира Радзиковичів, Леоніда Полтави, Юрія Косача,

Юрія Тиса, Семена Ордівського (Григора Лужницького), Святомира Фостуна та інших.

Другою такою провідною еміграційною темою (пов'язаною із категорією *sacrum* – сакрального) було художнє представлення образів, тем, мотивів, алюзій Святого Письма, мистецьке відображення виявів сакрального як у бутті українського, так і в інших народів. Перервана російською окупацією в Україні традиція художнього освоєння біблійних тем знайшла яскраве художнє втілення в історичних романах Наталени Королевої та Леоніда Мосендза. Цей мистецький досвід збагачував українське письменство освоєнням тем і мотивів Біблії через біблійні стилізації, відродженням чи й створенням нових жанрових утворень, контамінації релігійних та історіософських проблем, пошуками нових наративних стратегій мистецького освоєння Святого Письма.

У першій чверті ХХ сторіччя історична наука починає шукати нові методологічні концепції та методи, які б дозволили поглибити пізнання історичних процесів, їх особливостей за допомогою нестандартних поглядів на дослідження як писемних джерел, так і елементів матеріальної культури. Найповнішим уособленням таких підходів, як відомо, стало кілька поколінь французької історичної школи „Анналів”. Становлення великої кількості нових напрямків історичних досліджень, які розширюють поле наукового пошуку. Таким чином сучасна історія повсякденності та історія ментальностей намагається дійти до найменших виявів буття, уявлень, побутових деталей як окремих спільнот чи народів, так і „маленької” пересічної екзистенції у окремий період історичного часу. ХХ – початок ХХІ століть стали для європейської історії та історіографії періодом становлення великої кількості нових напрямків історичних досліджень (як, наприклад, мікроісторія чи психоісторія), які розширюють поле наукового пошуку в історіографії. Автор монографії «*Gloriaetsacrum. Історична проза української еміграції*» доводить, що історична епіка розпочала розглядати всі ці проблеми (й, як видається, успішно їх вирішувати!) ще за століття до того, як історична наука взялася наново ці проблеми ставити й обговорювати. Історична проза, починаючи з Романтизму, намагається усі ці проблеми реалізовувати у художній формі – використовуючи увесь набір атрибутів й історії ментальностей, й історії повсякденності, й мікроісторичного підходу до художнього зображення подій.

Історичний роман, як особливе жанрове утворення, народжене Романтизмом, став художнім інструментом відтворення минулого, його віднайдення та винайдення. Історична проза є тим мистецьким простором де відбувається перетин, накладання, а інколи – зіткнення та конфронтація двох світоглядних наративних стратегій: історії, яка (в академічному її розумінні) прагне відтворити „справжнє минуле”, та літератури, яка є особливим представленням та освоєнням світу. Європейська

романтична традиція, наголошує Ігор Набитович, як відомо витворила два жанрові різновиди історичного роману, які дещо по-різному художньо освоюють минуле. Засновником першої традиції вважається Волтер Скотт. Цей жанровий підвид будується на об'єктивному баченні історії, на епічному світопредставленні. Другий тип роману бере свій початок із поезики історії у творчості Віктора Гюго. Історизм французьких романтиків побудований на суб'єктивному світовідчутті, на ліричному світоуявленні. Саме тому у Скоттівській поезиці таке важливе місце надається історичному антуражеві: одягу, зброї, їжі, тощо – усьому тому, чим через півтора сотні років так скрупульозно почне займатися історія повсякденності; у французькому історичному романі Романтизму особистісні переживання, пам'ять, згадування уможливають розширення хронології фабули, дозволяють побачити закономірності перебігу історичних подій з авторської перспективи, досліджувати етноментальні характеристики героїв, демонструвати власне бачення філософії історії.

У двох наступних розділах (які автор монографії називає «оглавками») («*Sub specie saeculi: bellum, gloria et memoria* (Під знаком доби: війна, слава і пам'ять). Історіософія на маргіналіях історичної белетристики») та «*Res gestae et gloria sub iudice litterae* (Діяння і слава під судом літератури). Красне письменство на маргіналіях філософії історії») автор аналізує (як художні тексти, а водночас і крізь призму історії повсякденності, історії ментальностей, мікроісторії та психоісторії) романи Панаса Феденка «Несмертельна слава» та «*Amor Patriae*», «Гомоніла Україна» («Вітер зі степу»), Юліяна Радзикевича «Полум'я» та Леоніда Полтави «1709», Юрія Липи «Козаки в Московії», Василя Чапленка «Пиворіз», твори Миколи Лазорського.

Останній «оглавок» монографії («*Sub specie aeternitatis: sacra tempora* (Під знаком вічності: священний час). Художня проза на маргіналіях Святого Письма») присвячений новелі В. Домоновича «Апостоли», загальному оглядові історичної прози Наталени Королевої (а особливо її романові «*Quid est Veritas?*» («Що є Істина?»)), головним героєм якого є Понтій Пилат), романові Леоніда Мосендза «Останній пророк» (головна постать тут – Єгоханан (Іван Хреститель)).

Завершенням вступу до монографії є пронизливі слова, які, загалом, не пишуть у наукових книжках. Однак, у контексті часу, коли закінчувалося писання цього дослідження, можна зрозуміти всю трагічну співзвучність її ідеї й змісту та часів нової страшної еміграції, коли дописувалися її останні сторінки:

«...Над цією книжкою я працював багато літ – у Лондоні, Мюнхені, Любліні. Однак її завершення припало на тривожні зимові тижні відчуття неблаганного наближення Апокаліпсису, а далі й тоді, коли розпочався Армагедон. Ночі і дні того кайросу в Україні заповнені були сиренами повітряних тривог, загравами розстріляних і знищених міст, очі-

куваннями все нових руйнувань і смертей, залиті сльозами, наповнені розлуками й розпукою. Сотні тисяч, мільйони переселенців полишали мою рідну землю, утікаючи від бомбардувань, від обстрілів і розстрілів лютим, безпощадним завойовником. Тривожними холодними світанками за вікнами моєї бібліотеки у чистому й прозорому весняному небі над моїм містечком пролітали зграї крилатих ракет – бомбардувати поблизькі міста й летовища. Двигтіла земля...

Але Україна мужньо боронилася від одвічного й довічного ворога.

Завершення ж цієї книжки у те жахливе безврем'я люте було моїм намаганням здійснити слова Вільяма Вордсворта: «I would enshrine the spirit of the past / for future restoration...» («Я б дух минулого хотів закарбувати / Для вже майбутньої віднови...»)...».

Монографія Ігоря Набитовича є особливою спробою компаративістичних, трансдисциплінарних студій над історичною прозою – у поєднанні літературознавчих та історіографічних підходів до вивчення хуждожньої спадщини української еміграції ХХ віку.

Іван Монолатій, м. Івано-Франківськ